

JONATHAN SACKS

TÝDENNÍ

ČTENÍ

Z TÓRY

KNIHA EXODUS

JONATHAN SACKS

TÝDENNÍ

ČTENÍ

Z TÓRY

KNIHA EXODUS

NAKLADATELSTVÍ P3K
PRAHA 2020

Publikace vychází s podporou
Nadačního fondu obětem holocaustu
a Nadace Židovské obce v Praze.

Covenant & Conversation. Exodus: The Book of Redemption.
Maggid Books. An Imprint of Koren Publishers Jerusalem Ltd.
Copyright © 2010 by Jonathan Sacks
All rights reserved.

Translation by arrangement with Koren Publishers (Jerusalem) Ltd.
Translation © Tereza Rejšková, 2020
Czech edition © Nakladatelství P3K, 2020

ISBN 978-80-7667-015-0 (tištěná kniha)
ISBN 978-80-7667-025-9 (eKniha – PDF)
ISBN 978-80-7667-026-6 (eKniha – EPUB)
ISBN 978-80-7667-027-3 (eKniha – MOBI)

OBSAH

Předmluva	9
Poznámka překladatelky	11
Exodus: Zrození národa	13

ŠEMOT

Občanská neposlušnost	32
Světlo v srdci temnoty	36
V co věří vůdci	40
Čeho se Moše bál?	44

VA-ERA

Pohár naděje	52
Zatvrzené srdce	56
Hrst prachu	61
Bůh, který vstupuje do dějin	65

Bo

Srdce temnoty	76
Školy svobody	81
Smlouva údělu	86
Setřást nenávist	93

BE-ŠALACH

Společenská změna a čas	98
Rozdělené moře: jev přirozený, nebo nadpřirozený?	102
Čtyři modely vedení	107
Bod zvratu	111

JITRO

- Spravedlnost, nebo mír? 120
Království kněží 124
Svatý národ 131
Hora Sinaj a zrození svobody 139
-

MIŠPATIM

- Pomoc nepříteli 146
Text a interpretace: Případ potratu 152
Bůh je v detailech 157
Milovat přistěhovalce 163
-

TRUMA

- Přenosný domov 172
Dobrovolný příspěvek 176
Domov stavěný Bohu 181
Udělají schránu 188
-

TECAVE

- Kněží a proroci 198
V čích stopách kráčíme, když se modlíme? 203
Bratři: drama v pěti dějstvích 209
Dělají šaty člověka? 214
-

KI TISA

- Tvrdošíjný lid 224
Šabat a zlaté tele: Reflexe ekonomické krize z roku 2008 231
Sčítání Židů 236
Probuzení shora, probuzení zdola 240

VA-JAKHEL

Šabat: První den, nebo poslední? 246

Tři druhy komunity 249

Budování národa: Dávná odpověď na současný problém 254

Krása svatosti nebo svatost krásy 260

PEKUDEJ

Mimo podezření: Poctivost ve veřejné sféře 266

Bůh uprostřed 272

Tábořit a táhnout dál 280

Exodus: Narativní stavba 287

Poznámky 297

Přepis hebrejských jmen 315

O autorovi 316

PŘEDMLUVA

Kniha, kterou držíte v ruce, je souborem zamyšlení k tématům druhé knihy Mojžíšovy. Jak zmiňují recenzenti a kritici, jedná se o výjimečnou publikaci propojující tradiční texty a aktuální problémy 21. století. Rabín Sir Jonathan Sacks se zamýšlí nad knihou Exodus, věnuje se řadě detailů, a přitom je schopen syntézy a převodu na dnešnímu čtenáři pochopitelnější paralely.

V židovské tradici je pevně ukotven zvyk předčítat každou sobotu v synagogách část textu Tóry (Pěti knih Mojžíšových) tak, aby se za rok přečetla celá kniha a mohlo se začít znovu. Tyto týdenní oddíly se nazývají paraši (nebo též sidry). Celá Tóra je dnes členěna na 54 částí a roční cyklus čtení začíná a končí během podzimního svátku Simchat Tora. Bývá zvykem učenců a rabínů pronášet během týdne a zejména o šabatou divrej tora (slova Tóry) na vybraná témata právě aktuální paraši.

Z týdenních komentářů Jonathana Sackse postupně vznikl velmi populární a do řady světových jazyků přeložený pětidílný knižní cyklus: *Covenant & Conversation (A Weekly Reading of the Jewish Bible)*. Před patnácti lety vydalo naše nakladatelství pod názvem *O svobodě a náboženství* český překlad výběru komentářů k první knize Mojžíšově (Genesis). Po dlouhé odmlce jsme se dostali k překladu druhé z knih, nyní jde o kompletní obsah originálu. V dalších šesti letech plánujeme vydat zbývající tři části týdenních komentářů k Tóře.

Kniha je určena širší čtenářské veřejnosti a nevyžaduje hlubší vstupní znalosti judaismu. Pro snadnou orientaci v biblických textech používáme standardní členění textu na kapitoly a věty – např. (Exodus 1:9–10) = kniha Exodus (druhá kniha Mojžíšova), 1. kapitola, věty 9 až 10.

Poznámkový aparát jsme rozdělili, poznámky převážně citačního charakteru jsou na konci knihy, obsahové poznámky pod čarou na stránce.

Redakce

POZNÁMKA PŘEKLADATELKY

Při překladu esejí Jonathana Sackse jsem vycházela z původního anglického textu a v případě citací dalších textů jsem postupovala následovně. Všechny citace z biblických knih jsou uváděny v Ekumenickém překladu tak, jak je v Nakladatelství P3K zvykem, s výjimkou několika jednotlivých vět či slovních spojení, s nimiž autor pracuje na základě detailního lingvistického rozboru, a kde žádný z moderních překladů nebyl dostatečně doslovný. V takových případech a vždy jen v nejnútnejším minimálním rozsahu jsem použila překlad z Bible Kralické (na stranách 66, 211–212, 224, 266, 280). Od obou překladů se odchyluji jen v otázce vlastních jmen, která vždy přepisuji v hebrejské formě (např. Moše, nikoli Mojžíš) v souladu se záměrem nakladatele.

Všechny odkazy na biblický text jsou uváděny podle odkazů na text Ekumenického překladu, a to i tam, kde se jméno biblické knihy nekryje s hebrejskou formou jména, např. tam, kde se píše o proroku Jechezkelovi, odkazují na knihu Ezechiel atp.

Tam, kde je v češtině běžně používáno spojení, které obsahuje nějaké vlastní biblické jméno, např. „pohár proroka Eliáše“ nebo „Noemova archa“, ponechávám tato spojení v běžně užívané formě, přestože jinak na dané osoby odkazují hebrejským tvarem jména (Elijahu, Noach). Jména Izrael, Jeruzalém a Tóra ponechávám v české podobě.

V případě dalších citovaných textů všude tam, kde byl titul již vydán v češtině, používám citaci z vydaného překladu a překladatele uvádím v poznámce. Tam, kde text česky nevyšel, jsem citaci přeložila sama z anglické verze, uvedené autorem.

Ráda bych poděkovala za odbornou spolupráci Janě Rejškové, Jiřímu Blažkovi a Janu Diveckému.

Tereza Rejšková

EXODUS: ZROZENÍ NÁRODA

Kniha Exodus je v západní kultuře velkým příběhem naděje. Přináší strhující vyprávění o vysvobození skupiny otroků z útisku největší říše starověku. Dozvídáme se, jak nejvyšší moc zasáhla do dějin ve prospěch bezmocných, což je z teologického hlediska revoluční.

Žádný jiný monoteistický příběh tolik neproměnil svět jako tento. Ti, kdo putovali pouští do země zaslíbené, se v pozdějších dějinách stali inspirací mnohým, kteří ve jménu svobody vedli boj proti bezpráví a útlaku.

V sedmnáctém století byl příběh oporou anglickým puritánům a parlamentaristům, kteří se postavili bezohlednému králi. Otcové poutníci se vydávali přes Atlantik do Nového světa s příběhem Exodu v srdci. Když v roce 1776 navrhovali Thomas Jefferson a Benjamin Franklin státní pečeť Spojených států, využili při tom právě jeho motivy. Později Afroameričané svoji touhu po svobodě vyjadřovali písní: „Jdi, Moše, tam do egyptské země a vzkaz faraonovi: Nech můj lid jít!“¹

V kostele v Memphisu ve státě Tennessee 3. dubna 1968 kázal Martin Luther King. Svou řeč zakončil připomínkou posledního dne Mošeho života, kdy tento muž, který vyvedl svůj lid ke svobodě, byl Bohem zaveden na vrchol hory. Odtamtud viděl v dálce zemi, do níž už neměl vstoupit. King se podle svých slov cítil podobně: „Chci jen konat Boží vůli. A On mi dopřál vystoupat na horu. Rozhlédl jsem se. A viděl jsem zaslíbenou zemi. Možná tam s vámi nedojdu. Ale dnes večer chci, abyste věděli, že my jako lid dojdeme do zaslíbené země.“² Jako by tušil, že den kázání je v jeho životě poslední. Následující den byl na Kinga spáchán atentát. Jeho prorocká slova se o čtyřicet let později naplnila. Do prezidentského úřadu USA byl zvolen Afroameričan, poprvé v americké historii.

Příběh Exodu více než kterýkoliv jiný niterně ovlivnil naše chápání svobody. Celá pokolení z něj čerpají naději, že život v nesvobodě a útisku nemusí být věčný ani nevyhnutelný, že není neměnně

vepsán do dějin, že jiné místo, jiná společnost i jiný způsob života jsou možné. Co se povedlo jednou, může se povést znovu těm, kteří věří v Boha, důvěřujícího lidem. Bůh svobody nás přece povolává k tomu, abychom byli svobodní.

Velký ateista Nietzsche to vyjádřil nejlépe, když judaismus nazval „vzpourou otroků v morálce“³ a viděl v něm víru bezmocných. Sám Nietzsche však věřil ve „vůli k moci“. Podíváme-li se na to, co se dělo po Nietzscheho smrti v nejkrvavějším století všech dob, máme právo se domnívat, že se Nietzsche mýlil, jak jen se mýlit lze. Moc ničí bezmocné i mocné, jedny utiskuje, druhé korumpuje. Chceme-li vytvořit skutečně lidskou společnost, musíme jít cestou exodu. Ta nám ukazuje naději a lidskou důstojnost.

OD RODINY K NÁRODU

Mezi knihami Genesis a Exodus se celá biblická krajina mění a židovství získává konkrétní obsah a tvar. Vůbec poprvé přichází na scénu politika a brzy zde zaujímá ústřední místo. Řadou zázraků a divů, které nemají předtím ani potom* období, vstupuje do společenských dějin Bůh. Vůbec poprvé se setkáváme se všemi zákony, které jsou v podstatě vyjádřením Boží vůle – Tóra, *micva*, *chok* a *mišpat*. A poprvé se setkáváme s Mošem, vůdcem schopným zformovat a proměnit společnost. Vynořuje se ze stínů podivně nepravděpodobného dětství, překonává své pochyby a svými činy zanechává do dnešních dní v židovském národě svou nesmazatelnou stopu.

Kořenem všech uvedených změn je jediné slovo, které se v Genesis ve spojení s rodinou smlouvy neobjevuje, ale s nímž se setkáváme

.....

* V pozdějších biblických knihách sice také nalezneme zázraky – rozestoupí se vody Jordánu (Jozue 3), u Jericha a Gibeonu dojde k zázračným vítězstvím (Jozue 6, 10), proroci Elijahu a Eliša mají nadpřirozené schopnosti, ale celkově lze v biblických knihách zaznamenat postupnou tendenci směřovat od nadpřirozeného k přirozenému.

hned v první kapitole knihy Exodus. Jedná se o výraz *am*, „lid, národ“ (Exodus 1:9). Ne náhodou ho v příběhu poprvé vysloví ten, kdo k němu nepatří. Egyptský faraon si jako první všimne změny, která se odehrála v hebrejské komunitě. Rodina, s níž jsme se rozloučili na konci knihy Genesis, se stala národem, přesně tak, jak Bůh řekl Avrahamovi, když k němu poprvé promlouval: „Učiním tě velkým národem.“ (Genesis 12:2) V souvislosti s tímto příslibem se existence Izraele zcela proměnila.

Knihy Genesis vyprávěla o jednotlivcích a jejich vztazích: o mužích a ženách, rodičích a dětech, o bratřech a rivalitě mezi nimi. Opakovaně jsme četli o problémech, které měly pramatky – Sára, Rivka a Rachel – s otěhotněním. Navzdory velkým slibům daným praotcům, že jejich děti bude jako hvězd na nebi, písku v moři a prachu v zemi, se ukázalo, že mít bytí i jen jediné dítě bylo nsnadné, ne-li zázračné. Sotva však otočíme pár stránek, v nové knize po takovýchto problémech není ani památky. Původní sedmdesátičlenná rodina se stává národem s šesti sty tisíci dospělými muži. To se dozvídáme z pozoruhodného několikanásobného přísudku: „Izraelci se rozplodili, až se to jimi hemžilo, převelice se rozmnožili a byli velice zdatní; byla jich plná země.“ (Exodus 1:7) Dokonce ztroskotal i faraonův pokus omezit nové přírůstky Izraelitů tím, že budou nuceni k tvrdé práci: „Avšak jakkoli jej ujařmovali, množil se a rozmáhal dále.“ (Exodus 1:12)

Exodus pojednává o *zrození národa*, definovaného na různých místech knihy jako *am* (lid), *goj* (národ), *kahal* (shromáždění) či *eda* (pospolitost). A tak je nám hned jasné, co je od samého počátku podstatou židovského projektu. Týká se společnosti, politiky a zásad, podle nichž se lidé sdružují v různých uskupeních. Jeho podstatou je spravedlnost, svoboda a vláda práva, ale také posvátnost života a lidská důstojnost. Zaujímá jasné stanovisko i k užívání a zneužívání moci. Exodus nás bez obalu varuje před riziky, která s sebou moc přináší. Lze ji využít k utlačování, zotročování a v extrémním případě i k vyvražďování. Právě o to usiluje faraon na začátku knihy Exodus.

Správné pochopení prvních stran knihy je velmi důležité. Faraon není ztělesněním zla, není totéž, co Haman, a jeho lid nejsou Amalekité. Moše později nabádá Izraelity, aby nelpěli na své nevráživosti vůči bývalým utiskovatelům: „Nebudeš si hnusit Egyptana, neboť jsi byl hostem v jeho zemi.“ (Deuteronomium 23:8) Faraonova motivace vychází z politických potřeb, nikoli z nenávisti: „Hle, izraelský lid je početnější a zdatnější než my. Musíme s ním nakládat moudře, aby se nerozmnožil. Kdyby došlo k válce, jistě by se připojil k těm, kdo nás nenávidí, bojoval by proti nám a odtáhl by ze země.“ (Exodus 1:9–10)

Exodus není pohádkou, kde dobro jednoduše vítězí nad zlem. Naopak je kritikou politiky moci, imperiálních společností a pevné společenské hierarchie, jež dělí lidi na svobodné a otroky. Dobře to shrnuje slavný citát lorda Actona: „Všechna moc korumpuje a absolutní moc korumpuje absolutně.“⁴ Tóra nabízí jiný druh politiky, nezaložený na moci, ale na smlouvě, kterou svobodně přijímají svobodní lidé, přisuzující absolutní svrchovanost jedině Bohu. Tato radikální myšlenka ovlivnila celé západní dějiny. V dobách, kdy to, co je správné, určovali mocní, zaznamenává Tóra jeden z velkých zvrátů lidských dějin: Stvořitel nebe a země zasahuje na obranu bezmocných.

PŘEDPOVÍDANÉ VYHNANSTVÍ

Navzdory velkým rozdílům mezi knihami Genesis a Exodus je zcela zřejmé, že obě knihy tvoří jediný celek. Exodus naplňuje to, co bylo předznamenáno v Genesis. Nejvýrazněji to vnímáme z nezapomenutelné scény v 15. kapitole, v níž je uzavřena smlouva mezi Bohem a Avramem. Bůh již dříve slíbil, že z Avrama vzejde veliký národ. Ten je však stále bezdětný a podrážděně se Boha ptá: „Panovníku Hospodine, co mi chceš dát? Jsem stále bezdětný.“ (Genesis 15:2) Bůh poté opakuje svůj slib: Avram bude mít tolik dětí, kolik je hvězd na nebi, a jednoho dne získá i svou zemi. Nejdřív se však ještě stane něco jiného:

Když se slunce chýlilo k západu, padly na Avrama mrákoty. A hle, padl na něho přístrach a veliká temnota. Tu Hospodin Avramovi řekl: „Věz naprosto jistě, že tvoji potomci budou žít jako hosté v zemi, která nebude jejich; budou tam otročit a budou tam pokořováni po čtyři sta let. Avšak proti pronárodu, jemuž budou otročit, povedu při. Potom odejdou s velkým jméním.“ (Genesis 15:12–14)

Hned při čtení prvních řádků knihy Exodus pochopíme, o čem byla řeč. To, co Avraham prožil tehdy v noci („přístrach a veliká temnota“), se stalo skutečností. V řetězci událostí, které vedly k vyhnanství a zotročení Avrahamových potomků, není nic nahodilého. Jsme na něj připraveni díky scénáři napsanému Boží rukou. Bůh předpovídá, že Avrahamovo potomstvo projde přechodovým rituálem, během něž se z rodinné skupiny stane lid, národ s vlastní identitou, národ, který bude navždy ovlivněn tím, že se zrodil v útisku a vyhnanství.

Předzvěst událostí druhé knihy Tóry nabývá nejzřetelnější podoby v knize Genesis právě v kapitole 15, nicméně čteme-li knihu Genesis pozorně, nacházíme jejich stopy všude. Zřetelné jsou například v kapitole 12, kde začíná vyprávění o Avramovi. Bůh mu řekl, aby odešel „ze své země, ze svého rodiště a z domu svého otce“ a šel do „země, kterou ti ukážu“. Když do této země dojde, musí ji kvůli hladomoru hned opustit a jít do Egypta. Avram se tak setkává se vším, co posléze poznají i jeho potomci (Genesis 12:10–20). Kvůli hladu, který nastal v kenaánské zemi, musí odejít do Egypta, má strach, že nepřátelé pobijí jeho i další muže (Avram se obává, že bude zabit a jeho žena Saraj odvedena do královského harému), faraonův dům je stižen „velkými ranami“, faraon nakonec Avrama vyhostí a ten odchází z Egypta s velkým jméním podobně, jako když budou tuto zemi později opouštět Izraelité. Midraš v uvedené kapitole správně vidí nejlepší důkaz toho, že „vše, co je napsáno o Avrahamovi, platí i o jeho dětech“.⁵

Všechna vyhnanství, v nichž se ocitli praotcové Avraham a Jicchak v Gerar (Genesis 20, 26) a Ja'akov u Lavana (Genesis 28–31),

jsou ve skutečnosti předobrazy vyhnanství, kterým končí Genesis a začíná Exodus.⁶ Tato kniha tedy není jen historickým vyprávěním či popisem náhodných událostí. V Exodu se odvíjí drama, které bylo Avrahamovi Bohem předpovězeno již o několik století dříve.

MONOTEISMUS A UNIVERZÁLNÍ SPRÁVEDLNOST

Na příběhu Exodu nás při prvním čtení nejvíce uchvátí popisované zázraky: deset egyptských ran, rozestoupení Rákosového moře, ze skály prýstící voda a jídlo (mana) padající z nebe. Jak ale správně podotýká Maimonides⁷, zázraky jsou podružné. V knize je přednější jiný rys monoteismu, a to, že Bůh je jen jeden a je jediným svrchovaným panovníkem veškerého prostoru.

Každý starověký národ měl své bohy, jejich moc však byla teritoriálně vymezena. Bohové působili na daném území, ne jinde. Z toho vychází také faraonova odpověď Mošemu, když ho ve jménu Boha žádá o propuštění izraelského lidu: „Kdo je Hospodin, že bych ho měl uposlechnout a propustit Izraele? Hospodina neznám a Izraele nepropustím.“ (Exodus 5:2) Neznamená to, že by nevěděl, kdo je Bůh Izraele, ale že v zemi přece vládl egyptský bůh.*

.....

* Tóra také toto chápání částečně uznává. Když Izraelité přecházejí Rákosové moře, zpívají: „Dokud, Hospodine, neprojde tvůj lid, dokud neprojde ten lid, který sis získal [koupil].“ (Exodus 15:16) Přenesení předmětu z jedné oblasti vlivu do druhé, například od prodávajícího ke kupci, byl ve starověku běžný způsob nabývání vlastnictví. Překročením moře se Izraelité posunuli z jedné oblasti vlivu (faraonovy říše) do pouště (země nikoho). To ale neznamená, že by Izraelité nepatřili Bohu i předtím. Už na samém začátku vznesl Bůh na izraelský lid nárok, když řekl Mošemu, aby faraonovi jeho jménem sdělil: „Izrael je můj prvorozený syn.“ (Exodus 4:22) Přejedem moře byl však i v očích společnosti veřejně přijatelným převodem vlastnictví. Více o vztahu biblického příběhu a práva David Daube, *Studies in Biblical Law* (Cambridge University Press, 2008).

O Bohu, který je všude a jehož moc není omezena teritoriálně, slyšíme vůbec poprvé právě v knize Exodus. I egyptské rány jsou toho důkazem. Jejich cílem (vyjma poslední, desáté rány) není potrestat Egyptany a faraona, nýbrž ukázat, že Bůh – jediný Bůh – je všude, „aby se po celé zemi vypravovalo o mém jménu“ (9:16).

Na stejném základě je postavena i Mošeho poznámka „zdali se pokusil nějaký bůh přijít a vzít pronárod zprostředku jiného pronároda“ (Deuteronomium 4:34). Každý národ měl své bohy, ale kromě Izraele nikdo neuctíval Boha všeho prostoru a všech lidí. To je důležité nejen z teologického hlediska, ale zejména z hlediska politiky. Je tím totiž ustaven ideál univerzální spravedlnosti, nadřazený myšlence národní svrchovanosti. Máme-li mluvit jazykem dneška, Exodus je zprávou o první mezinárodní intervenci ve jménu lidských práv.*

MOŠE, MUŽ SPRAVEDLIVÝ

Od tématu spravedlnosti vede přímá cesta k hlavní lidské postavě celého příběhu, k Mošemu. Ve srovnání s knihou Genesis představuje Moše nový způsob vedení. Praotcové z Genesis jsou právě jen

.....

* První příklad z oblasti světské politiky se datuje až do roku 1999, kdy došlo k intervenci OSN v Kosovu. Spojitost je důležitá. Morální ospravedlnění mezinárodní intervence je založeno na Norimberské chartě, ustanovené OSN v důsledku událostí holokaustu. Ta zahrnovala stanovisko, že některé zločiny proti lidskosti nelze ospravedlnit ze strany pachatele tím, že pouze „plnil rozkazy“. Sama tato zásada, totiž že z morálního hlediska je správné neposlechnout příkaz, který vede ke zločinu proti lidskosti, je přítomna v Exodu. Dvě porodní báby, Šifra a Pua, jež neposlechnou faraonova rozkazu zabít všechny narozené izraelské chlapečky (1:15–21), představují první dokumentovaný případ občanské neposlušnosti. Povšimněme si zde i jinde v Tóře, že Boží a lidská spravedlnost jsou v podstatě totožné. Boží moc a moudrost se s tou lidskou nedá srovnat, ale co se týče mravních zásad, máme je s Bohem společné.

praotci, jsou to otcové děti a velkých rodin. S výjimkou války, kterou vede Avram ve 14. kapitole Genesis, se praotci neúčastní politického života. Jakmile se však Izraelité rozrostou – 600 000 dospělých mužů je už znát –, potřebují nový způsob vedení. A toho se zhostil právě Moše. V jeho osobě se jedinečně snoubily role proroka, osvoboditele a zákonodárce. Byl dvoustranným poslem – lidu přinášel Boží slovo a Bohu sděloval, co si myslí lid – a dlouhodobě obojí reprezentoval před faraonem.

O jeho raném životě toho víme málo, nicméně každý známý detail je důležitý. Jako mladík Moše třikrát zasahuje ve jménu spravedlnosti. Poprvé zachrání Izraelitu před Egypťanem, který ho napadl, podruhé se zastane jednoho Izraelity před druhým, potřetí přijde na pomoc Jitrovým dcerám, když je obtěžují midjánští pastýři. Úsporně jsou zde zastoupeny všechny permutace. Moše chrání lidi před útokem druhých, bez ohledu na to, z jakého národa oběti nebo pachatelé jsou. Příběh Exodu je příběhem nezaujaté spravedlnosti. Za tu je Moše, spravedlivý muž, připraven se bít.

Musíme ještě věnovat pozornost třem detailům Mošeho života. Zaprvé si jej osvojí faraonova dcera a je vychováván ve faraonově domě. To znamená, jak si všímá Ibn Ezra⁸, že nevyrůstal jako otrok a že stav ponížení nepřijal za sobě vlastní. Jedná vždy s jistotou, vyrůstal přece na královském dvoře. Je zvyklý vést lidi. Z pohledu Izraelitů do jejich skupiny nepatří, je člověkem zvenčí. A možná právě jen takový člověk může přinést skutečnou změnu a proměnit společnost správným směrem.

Zadruhé Moše většinu času své rané dospělosti pobýval daleko od Izraelitů, jako pastýř v midjánské zemi. Zná poušť. Měl dost času dospět, přemýšlet a srovnávat městský, civilizovaný život faraonova dvora s prostým nomádkým životem Midjáčů. Měl individuální zkušenost několika let života v poušti a to mu velmi pomohlo, když se posléze ujímal vedení Izraelitů při jejich kolektivní zkušenosti putování pouští.

Třetí pozoruhodný rys Mošeho osobnosti odhalíme při setkání s Bohem u hořícího keře, kdy několikrát opakuje, že není „člověk

výmluvný“ a „způsobilý mluvit“. Ať už tomu máme rozumět do-
slovně či ne, naznačuje se tím, že slova, která Moše pronáší, nejsou
jeho vlastní.* Stejně jako Sára, Rivka a Rachel nemohly jednoduše
přirozeně otěhotnět, čímž je naznačeno, že jejich děti jsou v určitém
smyslu Božími dětmi, tak pro Mošeho nebylo jednoduché a přiro-
zené mluvit. Tím je naznačeno, že jeho slova jsou ve skutečnosti
slovy Božími.

A ještě bychom neměli přehlédnout jeden důležitý detail z Mo-
šeho života. Jakkoli je právě on hlavní postavou celého příběhu
exodu, nelze si nevsimnout šesti žen, které v něm sehrávají také
důležitou roli a bez nichž by žádný Moše nebyl. První z nich je Jo-
cheved, Mošeho matka, jež se nebála přivést na svět dítě v době, kdy
všichni izraelští chlapečci měli být vyvražděni. Dále je zde Mošeho
sestra Mirjam, která sledovala bratrův osud a udělala vše pro to, aby
Moše znal svůj původ. Dalšími jsou Šifra a Pua, dvě porodní báby,
jež se vzepřely faraonovu rozkazu genocidy. A je zde také Cipora,
Mošeho midjánská žena, která ho všude doprovází a v jednu chvíli
svému muži zachrání život. A nejpozoruhodnější ze všech je farao-
nova dcera. Mošeho zachránění a osvojení si ho navzdory tomu, že ví, že
jedná proti vůli svého otce.

Všech šest příkladů výjimečné morální odvahy, které v knize na-
jdeme, se týká žen. Nejméně dvě z nich, Cipora a faraonova dcera,
nejsou izraelského původu (etnická příslušnost dvou porodních bab
není, dost možná záměrně, jasná). Tyto bohobojné ženy chápou, že
život je svatý, a odmítají se podřídít rozkazům, které život znesvě-
cují. Nebojí se lidí, kteří konají zlo. Jsou schopny soucitu – a sprave-
dlnost bez soucitu není spravedlnost. Jako by nám Tóra říkala,

.....

* V tomto smyslu je zajímavé srovnání s Ješajahuovým: „Jsem člověk nečistých
rtů“ (Izajáš 6:5), Jirmejahuovým: „Nevím, jak bych mluvil. Jsem přece chla-
pec“ (Jeremiáš 1:6) a s úryvkem, v němž Bůh říká Jechezkelovi: „Způsobím,
že ti jazyk přilne k patru a budeš němý... Ale až k tobě budu mluvit, otevřu
ti ústa.“ (Ezechiel 3:26–27)

že Moše, který je více než kdokoli jiný ztělesněním spravedlnosti, nestačí a že je třeba dát zaznít ještě „jinému hlasu“⁹, hlasu empatie, soucitu a náklonnosti, hodnot, které z nás dělají lidi a pomáhají nám utvářet skutečně spravedlivou a lidskou společnost.

NÁROD SMLOUVY

V samém srdci příběhu Exodu stojí velkolepá událost přijetí smlouvy na Sinaji. Celé předchozí vyprávění o otroctví a osvobození je v podstatě pouze jejím prologem. Ústřední událost judaismu se odehraje právě v poušti, na úpatí hory Sinaj. Bůh stvrdí svůj závazek lidu a lid stvrdí svůj závazek Bohu.

Smlouvy nebyly ničím novým, na Blízkém východě byly běžným politickým nástrojem. Většinou se jednalo o dohody o neútočení mezi dvěma mocnostmi, kmeny nebo městskými státy. Někdy šlo o dohodu mezi silnější mocností (suzerénem) a slabším politickým celkem, který se na základě dohody silnější mocnosti podřídil, ale zároveň jí byl chráněn.

S takovými smlouvami jsme se již v knize Genesis setkali. Avraham uzavřel smlouvu s Avimelechem, králem v Gerar (21:22–34), stejně tomu bylo i u Jicchaka (26:28–31). Ja'akov uzavřel smlouvu s Lavanem (31:43–54). Sinajská smlouva se však od nich, i od všech jiných smluv uzavřených předtím i potom, lišila. Jen v této smlouvě se celý národ zavazuje svrchovanému Bohu. Její přijetí doprovází zjevení, které je svou povahou zcela výjimečné. Jen tentokrát, jedinkrát se Bůh nezjevil jen proroku, knězi nebo králi, ale celému národu. Izraelité se tím pádem stali Božím národem. Jen Bůh mohl být jejich králem, zákonodárcem a ochráncem. Izrael se měl stát zcela výjimečným národem. Měl být, slovy Tóry, „královstvím kněží a pronárodem svatým“. To bylo a je nejjednodušší a zároveň nejvíce zavazující programové prohlášení židovského života.

Sinajská smlouva byla výjimečná ze tří důvodů. Zaprvé jednou ze smluvních stran byl sám Bůh. V jakémkoli jiném kontextu by

to znělo jako cosi absurdního. Bohové starověku vládli na základě síly, nikoli na základě dohody s lidmi. Zadruhé o přijetí smlouvy rozhodoval celý národ, ne jen král nebo příslušníci elity. Tóra to, že smlouvu přijal „všechen lid“, zdůrazňuje dvakrát (Exodus 19:8, 24:3). Třetím rysem, který smlouvu odlišoval od ostatních smluv starověku, bylo, že se neomezovala pouze na vnější vztahy. Zaměřila se i na vnitřní život národa, stala se jeho morálním i duchovním kodexem a ústavou svobody.

Sinajská smlouva není ničím menším než *prvním prohlášením svobodné společnosti vůbec*. Co se týče prvních dvou výše zmíněných důvodů, ustanovuje smlouva, slovy Deklarace nezávislosti USA, „mezi lidmi vlády, odvozující svoje oprávněné pravomoci ze souhlasu těch, jimž vládnou“¹⁰, a to i v případě, že vládcem je Stvořitel země a nebe. Jak to vyjádřili rabíni, Bůh není tyran a neprosazuje svoji vůli silou. Stane se pánem Izraele až poté, co lid dobrovolně prohlásí: „Poslušně budeme dělat všechno, o čem Hospodin mluvil.“ (Exodus 24:7) *Svobodný Bůh si žádá, aby ho svobodní lidé svobodně uctívali*.

Třetí rys smlouvy stanovuje, že svobodná společnost je výsledkem mravního jednání. Není jen mocenskou transakcí. „Deset přikázání“, která zdůrazňují posvátnost života, soudržnost rodiny, úctu k pravdě a k majetku druhých, shrnuje základy slušné společnosti tak stručně a výstižně, že si je může zapamatovat a do svého srdce vrýt každý příslušník národa. A také jsou až do dnešních dnů nejznámějším morálním kodexem na světě.

Jak dokázal Daniel Elazar*, který se tématu intenzivně věnoval celý život, smlouva je jedinečným politickým formátem, jenž je

.....

* Daniel J. Elazar (1934–1999), profesor politologie na Bar-Ilanově univerzitě, byl jedním z hlavních představitelů znovuoobjevené židovské politologie a ukázal, že Smlouva – klíčový politický koncept biblických knih – byla zcela zásadní pro dějiny politického myšlení západního světa, zejména mezi 16. stoletím a současností. Tímto tématem se zabýval v mnoha knihách, jeho vrcholným dílem je čtyřsvazková *Covenant Tradition in Politics* (Tradice Smlouvy v politice).

alternativou dvěma jiným, přetrvávajícím jinde. Prvním takovým formátem je *hierarchická* společnost se svými králi, dvořany a úřednickými elitami, v níž je jasně dané, kdo vládne a kdo je ovládán. Druhým formátem je *organická* společnost, založená na zvycích, tradici a zákonech posvěcených časem. Společnost smlouvy se od obou liší tím, jaký důraz klade na společenský souhlas, na zodpovědnost za občanství jako takové a na hodnoty, jakými jsou důstojnost, rovnost a spravedlnost. Společnosti smlouvy jsou morálními společnostmi, v nichž moc podléhá právu.

Právě tímto vrcholí dosavadní vyprávění Tóry. Bůh tím, že stvořil lidi a nadal je svobodou, riskoval. Dal život bytosti, která je schopna mu vzdorovat a zničit celý řád stvoření. Doposud byl lidský příběh jedním zklamáním za druhým. Adam a Chava zhřešili, Kain zavraždil, svět byl, než přišla potopa, plný násilí a ani poté se lidé neubránili kolosální pyšce, když stavěli babylonskou věž. Jak tedy mohl Bůh zabránit tomu, že se lidstvo samo zničí?

Na to nám Tóra odpovídá, Bůh snížil svá očekávání. Uzavřel smlouvu s Noachem a v ní je stanovena posvátnost života. Poté si zvolil Avrahama, aby ještě před ostatními vyzkoušel nový způsob života v zemi vzdálené od mocenských center starověkého světa, Mezopotámie a Egypta. V knize Genesis praotcové a pramatky zkoušejí, jestli dokážou žít jinak než ostatní. Zvládnou žít odděleně od svých sousedů? Nepodlehnu rozvolněným mravům své doby? Zůstanou věrni Bohu? A v neposlední řadě, dokážou žít v míru sami mezi sebou? Až tehdy, když touto zkouškou projdou, až na konci knihy Genesis, nastává ten správný čas, aby se stali národem. Národem, který nikdy nezapomene na svůj dluh vůči Bohu a na hořkost otroctví. O tom vypráví první polovina knihy Exodus.

V západním kontextu byl koncept smlouvy znovu objeven v důsledku reformace a hrál důležitou roli při „zrození moderního světa“ a vzniku svobodných společností. V šestnáctém století měl tento koncept silný vliv ve Švýcarsku, Holandsku a Skotsku. V sedmnáctém století inspiroval puritány, kteří vyvolali anglickou revoluci, i Otce poutníky. A v americkém politickém myšlení je přítomen dodnes.

VZÁJEMNOST

Sinajská smlouva nebyla první Boží smlouvou. Už dříve Bůh jednu smlouvu uzavřel s Noachem (Genesis 9) a další s Avrahamem a jeho potomky (Genesis 15, 17). Posléze ještě došlo k obřadům, při nichž se uzavření smlouvy obnovovalo, a to na konci Mošeho života, za časů Jehošuy, za vlády králů Chizkijahu a Jošijahu a po babilonském vyhnanství v době Ezry a Nechemji. Sinajská smlouva však zůstávala osou, okolo níž se všechno ostatní točilo. Smlouvy s Noachem a Avrahamem byly jednostranné, ani jednoho z nich se nikdo neptal, jestli je přijímají. Obřady obnovení smlouvy probíhaly pouze z podnětu lidí: proroků, králů a písařů. Jedině sinajská smlouva byla skutečně dvoustranná a vzájemná, inicioval ji Bůh a závisela na přijetí lidmi.

Právě zde, na Sinaji, je vyjádřena myšlenka pro judaismus typická, totiž že náboženství je formou partnerství a vzájemným vztahem mezi Bohem a lidmi. Na první pohled to vypadá jako paradox a ani jedno z dceřiných náboženství judaismu, křesťanství a islám, tuto ideu dále nerozvíjejí. Může to znít namyšleně, ba až rouhavě! Z jakého důvodu by Bohu, Stvořiteli vesmíru, mělo záležet na nějakém partnerství s lidmi? Copak dokážou něco, co Bůh sám bez jejich pomoci nedokáže?

Krátká odpověď zní: žít v lidském srdci.

Nezapomínejme, že starověký svět se bohy jen hemžil. Bohové žili, bojovali a soupeřili o nadvládu. V pohanské mysli byla nebesa poseta panteonem božstev, ale v abrahámovském monoteismu, který věřil v jednoho Boha, byl člověk jediným partnerem, se kterým Bůh mohl rozmlouvat. Pro Boha jsme Jeho jediným *druhým*. Ale abychom byli skutečným druhým, musíme mít svobodu, podobně jako rodič musí dát svobodu dětem, aby mohly dospět a činit vlastní rozhodnutí, případně i chybovat. Právě tato svoboda, tato *integrita druhého*, je jádrem smlouvy. Ta je závazkem mezi dvěma nebo více stranami, z nichž každá uznává svobodu a integritu toho druhého v tom smyslu, že k sobě budou loajální a budou společně činit to, co by ani jedna ze stran sama nedokázala.

Izraelité by sami nepřežili. Na to nás biblické vyprávění upozorňuje nesčetněkrát. Bez Boha by tváří v tvář velkým říším, které je obklopovaly, nebyli ničím. Bůh zde však není jen proto, aby řešil problémy lidí. Adam, Kain, celé generace před potopou i babylonští stavitelé, nikdo z nich nedokázal přijít s náležitým uznáním Boží existence. To je nyní posláním židovského národa. Svou historií, svými zákony a způsobem života se stává trvalým svědectvím něčeho, co jej přesahuje, čehosi transcendentálního. Ješajahu má právě toto na mysli, když říká: „Jste moji svědkové, je výrok Hospodinův, a já jsem Bůh!“ (Izajáš 43:12)

EXODUS: TEXT A PODTEXT

To nás dovádí k tomu, co se ukrývá v podtextu knihy Exodus. Na první pohled je vyprávěním o tom, jak Izraelité byli otroky a Bůh je z otroctví vyvedl ke svobodě prostřednictvím řady znamení a zázraků. V tomto procesu Izraelité nehráli aktivní roli, byli figurkami, nejprve v rukou faraonových a pak Božích. Jako by se dějiny řídily scénářem, který napsal Bůh, a naším úkolem bylo nechat svůj osud v Jeho rukách. Tak se jeví prostý smysl textu.

Ale podtext vyprávění ukazuje ještě něco jiného. Při pečlivém čtení zjistíme, že Exodus obsahuje několik dvojitých narativů, jejichž význam vytane až tehdy, když je spojíme.

Například:

1. Ve vyprávění se objevují dvě bitvy, jedna bezprostředně předchází a jedna bezprostředně následuje překročení Rákosového moře. První je vedena proti faraonovi a jeho vozům, druhá proti Amalekovi.
2. Objevují se zde dvoje kamenné desky, na nichž je zaznamenáno sinajské zjevení. S prvními se setkáváme před epizodou se zlatým teletem (ty Moše při sestupu z hory roztrástil), s druhými poté, co Bůh lidem klanění se zlaté modle odpustil.

3. Dvakrát je Bůh zahalen v oblaku naplněném slávou, jednou na hoře Sinaj (Exodus 24:15–18), podruhé ve stanu setkávání na konci knihy (Exodus 40:34–35).
4. Sinajská smlouva byla vyhlášena dvakrát, jednou Bohem (Exodus 20:1–14), podruhé Mošem, předčítajícím z knihy smlouvy, v níž zaznamenal všechna Boží slova (Exodus 24:1–11).
5. Dvakrát je popsána stavba stanu setkávání, jednou „před zlatým teletem“ (Exodus 25–30), podruhé po něm (Exodus 35–40).

Porovnáme-li pozorně každou z dvojic, narazíme na společný rys. *V každé je první událost zapříčiněna pouze Bohem, zatímco na té druhé se podílejí i lidé.* Proti Egypťanům Izraelité nemuseli bojovat, proti Amalekovi ano. První kamenné desky byly pouze Božím dílem, zatímco na druhých pracoval i Moše. Nebyli to Izraelité, kdo vytvořili na Sinaji prostor, kde se zjevil Bůh, stan setkávání však již postavili. Na Sinaji Izraelité uslyšeli Boží hlas, ale byli tou zkušeností tak ohromeni, že řekli Mošemu: „Mluv s námi ty a budeme poslouchat. Bůh ať s námi nemluví, abychom nezemřeli.“ (Exodus 20:19) Poté, co se Bůh zjevil, zapsal Moše Jeho slova a přečetl je lidu. A když čteme o stavbě stanu setkávání, nejprve poznáváme pokyny, které uděluje Bůh, zatímco v druhém vyprávění se dočítáme o tom, jak Boží pokyny vykonali lidé. V každé z dvojic nejprve jedná samotný Bůh, poté se zapojují lidé.

Exodus tedy vypráví dvojí příběh. Jistě, Bůh vysvobodil lid prostřednictvím zázraků. Aby však tyto zázraky trvale zapůsobily, museli se lidé na svém osvobození také aktivně podílet. V tom spočívá zásadní sdělení. Národ může získat svobodu díky zákroku zvenčí, ale udržet si ji může jen vlastním úsilím. *Nezmění nás to, co pro nás udělá Bůh, ale to, co uděláme my pro Boha.*

To je hlavní význam politiky smlouvy, která má svůj původ na Sinaji. Taková politika, více než kterýkoli jiný její druh, klade nároky na občany. Ve společnosti smlouvy má každý své povinnosti stejně jako práva, od každého se očekává, že bude studovat, znát a dodržovat zákony. Ve společnosti smlouvy jsou rodiče povinni vyprávět

příběh svobody svým dětem a všichni dohromady i každý zvláště jsou zodpovědní za společné blaho. Zatímco se na povrchu zdá, že příběh vypráví o tom, jak Bůh lid zázračně vysvobodil, pod povrchem je zdůrazněn vzájemný vztah mezi Bohem a lidmi. Svobodu, pokud si ji chceme udržet, si musíme zasloužit.

REALISTICKÁ UTOPIE

Trvalá přitažlivost knihy Exodus se skrývá v tom, že nabízí příslib utopie. Vykresluje společnost, která je v protikladu ke společnosti egyptské, společnost, kde vládne spravedlnost, lidský život je svatý a všichni jsou si rovni, neboť jsou obrazem a smluvním partnerem Boha. Tato utopie je ale realistická.

Text Exodu se nijak nesnaží zamaskovat lidské chyby a nedokonalosti. Izraelité jsou naopak zobrazováni jako nestálí a krátkozrací. Reptají. Při prvních nesnázích zmalomyslní. V době, kdy všichni vládci psali dějiny formou nápisů svědčících o jejich triumfech, podali Izraelité mnohem obsírnější zprávu o svých selháních než o svých úspěších.

Máme tak všechny důvody se domnívat, že cesta ke svobodě bude dlouhá. A musíme přiznat, že ani po třiceti třech stoletích ještě stále nejsme u cíle. Ale svoboda není cesta naslepo a bez mapy. Cíl je označen zřetelně, i když leží za horizontem. Je jím země zaslíbená, oplývající mlékem a medem, země, kam Moše po celý svůj život vedl svůj lid, aniž by do ní sám mohl vstoupit. Jedno z důležitých, leč skrytých témat knihy shrnul později rabi Tarfon takto: „Není ti určeno úkol dokončit, ani ti není dovoleno od úkolu upustit.“¹¹ Po cestě ke svobodě jdeme postupně, vždy jeden krok, jedna generace, jedno období vpřed, ale nikdy neklesáme na mysli a neztrácíme ze zřetele svůj cíl.

Klíčem k politice Exodu a k judaismu jako takovému je to, co jsem již jinde nazval „utopie nyní“¹². Tou je šabat, ten má ostatně v knize zásadní místo. Byl prvním příkazem, který Izraelité v poušti

obdrželi. Je stěžejní v desateru přikázání. Mluví se o něm těsně před epizodou se zlatým teletem i vzápětí po ní. Je zcela ústředním bodem politiky svobody.

O šabat si *nacvičujeme utopii* neboli to, co později judaismus pojmenoval mesiášský věk. Na jeden ze sedmi dnů přestanou platit veškeré mocenské hierarchie. V tento den neexistují otroci a otrokáři, zaměstnanci a zaměstnavatelé. Dokonce ani domácí zvířata nesmějí být zapřahována. Nesmíme žádným způsobem ovládat jiné živé bytosti, dokonce ani neživé přírodní síly. Ve společnosti smlouvy si jsou na šabat všichni rovni a všichni jsou svobodní. Šabat je dokonalý protiklad Egypta. Nabídnout takovou ochutnávku budoucnosti v přítomnosti je geniální. Pravidelně si tak připomínáme konečný cíl a to nás posiluje na dlouhé cestě.

Exodus končí tím, čím začíná Genesis – svatým dnem, kdy Bůh a Jeho obraz, lidstvo, odpočívají, kdy točící se svět na chvíli spočine a lidské pachtění ustane. Izraelité se měli stát mezi všemi národy tím, čím je šabat mezi vším časem – znázorněním toho, co by mělo být, mezi vším, co skutečně je.

V dějinách bychom těžko hledali méně pravděpodobné hrdiny než Izraelity z dob Mošeho. Z lidí vrtošivých, popudlivých, vzpurných, neschopných dohlédnout zítřka, natož budoucích staletí a jejich dramát, se stali nositelé „archy svobod světa“¹³, jak to přesně vyjádřil Herman Melville. Exodus je univerzálním příběhem o tom, co se stane ženám a mužům, které zasáhne Boží hlas, nabádající, aby se zbavili svých okovů a odvážili se vydat na dlouhou cestu ke svobodě.

Šemot

שמות

V *paraše Šemot* začíná příběh, který má pro židovský národ určující význam. Počet Židů se v egyptském exilu zmnohonásobí, už nejsou jen rodinou, stali se národem. Faraon je vnímá jako ohrožení, a proto z nich učiní otroky a dá zabít jejich syny. Moše, dítě Izraelitů osvojené faraonovou dcerou, je později vyvolen Bohem, aby se postavil faraonovi a dovedl svůj národ ke svobodě. Moše se zdráhá, ale souhlasí, jeho první kroky však celou situaci jen zhoršují. A v této napjaté chvíli *paraša* končí.

Čtyři následující eseje se soustřeďují na podstatu morální odvahy v kritických chvílích. První esej připomíná dvě porodní báby jménem Šifra a Pua, které se postaví faraonovu rozkazu. Druhá vypráví o faraonově dceři, jež vychová Mošeho jako vlastního syna. Třetí rozebírá Mošeho váhavost při přijímání vůdcovské role. Které z jeho pochybností byly oprávněné a které nikoli? Čtvrtá esej přináší neobvyklou interpretaci toho, proč se Moše „bál na Boha pohledět“. *Paraša Šemot* je na první pohled o svobodě, otroctví a osudu národů, pod povrchem ovšem vypráví také o síle jednotlivců, kteří jsou, vedeni soucitem či touhou po spravedlnosti, schopni se vzepřít tyranům a pozměnit tak běh dějin.